

УДК 340.1:37

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.6>

ДО ПИТАННЯ ДОЦІЛЬНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРОПАГАНДИ ЯК ФОРМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Загороднюк Д.А.,

здобувач СО «Доктор філософії»

Донецького національного університету

імені Василя Стуса,

ORCID: 0009-0008-4900-0278

Загороднюк Д.А. До питання доцільності використання правової пропаганди як форми правового виховання.

У статті автор робить спробу на підставі з'ясування сутності пропаганди уточнити термін «правова пропаганда» і обґрунтувати недоцільність вживання цього словосполучення стосовно форми правового виховання в сучасній демократичній державі.

З'ясовано, що як у законодавстві, так і на доктринальному рівні, термін «пропаганда» наділяється переважно негативним сенсом і розглядається як інструмент поширення здебільшого антигромадських, шкідливих, суспільно небезпечних і відверто протиправних явищ та процесів.

Продемонстровано, що більшість дефініцій пропаганди містять слова «маніпуляція», «тиск», «обман», які явно демонструють, що будь-яка пропаганда імпліцитно включає неправдиві або перекохані відомості, свідоме порушення правил формальної логіки і є прихованою маніпуляцією. Аргументовано, що пропаганда справедливо протиставляється багатоманітності, і це робить даний термін таким, що не відповідає загальним засадам (основам конституційного ладу) сучасної демократичної правової держави.

Наведені «систематичні ознаки пропаганди», які доводять недоцільність використання терміну пропаганда стосовно позитивних явищ та процесів, як то «правова пропаганда»:

Зроблено припущення, що можна уникнути використання терміну «правова пропаганда» завдяки розвитку доктринальної думки стосовно правового впливу та методу переконання (переконання).

Висловлено підтримку можливості обмеженого застосування правової пропаганди як спеціально-юридичний аспект дії права в суспільстві (чітко визначені приписи можливої і необхідної поведінки), наприклад, деякі правоосвітні напрямки в діяльності поліції («пропаганда дотримання правил дорожнього руху»).

Відстоюється думка, що будь-який примус, навіювання, маніпулювання, нав'язування є недоречними з огляду на пануючий людиноцен-

тризм, більш актуальним і результативним є спосіб дії через систему цінностей.

Ключові слова: обізнаність у праві, форми правового виховання, інформаційно-психологічна операція (ІПСО), диджиталізація, правовий вплив.

Zahorodniuk D.A. To the question of the feasibility of using legal propaganda as a form of legal nurturing.

The article attempts to clarify the term "legal propaganda" on the basis of clarification the essence of propaganda and justify the inappropriateness of using this phrase in relation to the form of legal education in a modern democratic state.

It was found that both in the legislation and at the doctrinal level, the term "propaganda" is given a mostly negative meaning and is considered as a tool for spreading mostly anti-social, harmful, socially dangerous and frankly illegal phenomena and processes.

It has been shown that most definitions of propaganda contain the words "manipulation", "pressure", "deception", which clearly demonstrate that any propaganda implicitly includes false or distorted information, a deliberate violation of the rules of formal logic and is a hidden manipulation. It is argued that propaganda is rightly opposed to pluralism, and this makes this term inconsistent with the general principles (fundamentals of the constitutional system) of a modern democratic legal state.

The given "systematic signs of propaganda" prove the impracticality of using the term propaganda in relation to positive phenomena and processes, such as "legal propaganda":

It is assumed that the use of the term "legal propaganda" can be avoided due to the development of doctrinal thought regarding legal influence and the method of persuasion.

The possibility of a limited application of legal propaganda as a special-legal aspect of the operation of law in society, for example, some legal and educational areas in the activities of the police ("propaganda for compliance with traffic rules"), is assumed.

The opinion that any coercion, suggestion, manipulation, imposition in law is inappropriate in view of the prevailing anthropocentrism is defended. It was concluded that the method of action through the system of values is more relevant and effective.

Key words: legal awareness, forms of legal nurturing, psychological operation (PSYOP), digitalization, legal influence.

Постановка проблеми. Ми живемо в епоху глобалізму, коли цифрова трансформація, диджиталізація – вже не просто слова з фільмів про наукову фантастику, а реальії сьогодення. З одного боку, це сприяє широкому опануванню сучасних технологій, дає безліч можливостей вивчення найрізноманітнішої інформації, всебічної соціалізації особи, зокрема й правової. Але у кожній медалі є інший бік. Разом із збільшенням часу, який людина проводить в Інтернеті, збільшенням можливостей дистанційного доступу до послуг, товарів, даних, появою змоги проведення фінансових операцій онлайн, прямопропорційно збільшуються можливості щодо незаконного впливу на користувачів. Від шахрайства до кібератак, від прихованої реклами до пропаганди наративів країни-агресора.

Використання росією інструментів інформаційного впливу як елементу гібридної агресії актуалізує нові проблемні питання, у тому числі для юридичної науки. Наразі постає важливе питання щодо протидії інформаційно-психологічній операції, яка активно здійснюється протягом всього періоду як повномасштабної російсько-української війни, так і її латентної фази з 2014 року. Мало кому наразі ще не зрозуміло, що перемагати у психологічній війні не менш важливо, ніж на полі бою. Абсолютно справедливим є зауваження, що інформаційні війни стали вже не неможливо-теоретичними приводами для роздумів науковців-теоретиків, а реальною проблемою людства, яке із появою інтернету та соціальних мереж стало не більш освіченим, як належало за задумом його творців, а більш вразливим через неможливість справлятися з кількістю інформації, до якої отримала одночасно доступ [1, с. 22]. Важливу роль у протидії пропаганді, а також іншому інформаційному впливу країни-агресора, відіграє обізнаність із правом, його базовими цінностями. Необхідний і достатній рівень правової обізнаності досягається завдяки правовому вихованню, серед способів (або форм) якого науковці часто згадують також пропаганду, але правову (Т.А. Коляда, Н.М. Оніщенко, І.М. Жаровська).

Отже на тлі безсумнівної актуалізації питань підвищення дієвості механізмів нормативно-правового регулювання інформаційних відносин, розроблення нових форм відповідальності за злочини пропаганди та дезінформації [2, с. 38],

не менш важливим здається теоретичне переосмислення засадничих підвалин використання відповідної термінології стосовно правових явищ. Тому необхідним є з'ясування сенсу терміну «пропаганда» і доцільність використання його стосовно позитивного правового впливу на правосвідомість.

Стан опрацювання цієї проблематики можна визначити як недостатній. Безпосередньо предметом дослідження правова пропаганда виступає нечасто, здебільшого науковці згадують її, перераховуючи форми правового виховання. Дещо частіше можна зустріти дослідження правового регулювання пропаганди на етапі виборчого процесу або проблем адміністративно-правового забезпечення пропаганди безпеки дорожнього руху.

Академічне дослідження саме пропаганди акцентує увагу на пропаганді під час війни (наприклад, в період Першої та Другої світових воєн, в епоху Холодної війни, і на жаль, зараз в період війни РФ проти України знов звернулися до дослідження цієї проблеми) або її проявів в недемократичних державах. Але права І.С. Смазнова, що таке сприйняття є неправильним. Фактично, пропаганда була невід'ємною ознакою як авторитарних, так і демократичних політичних систем з початку ХХ століття [3, с. 8].

Теоретичну базу поточного дослідження склали напрацювання таких авторів, як І.М. Жаровська, А.С. Заєць, О.М. Зубатенко, І.Є. Словська, І.С. Смазнова, Т.А. Коляда, Н.М. Оніщенко та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб на підставі з'ясування сутності пропаганди уточнити термін «правова пропаганда» і обґрунтувати недоцільність вживання цього словосполучення стосовно форми правового виховання в сучасній демократичній державі.

Виклад основного матеріалу. Інформаційно-правова система ЛІГА:ЗАКОН пропонує наступну дефініцію цього явища: «Правова пропаганда – цілеспрямована діяльність з формування у членів суспільства високого рівня правосвідомості і правової культури, роз'ясненню правової політики і поширенню правових знань, ідей, іншої правової інформації» [4]. Але абсолютно правий В.О. Єрмоленко, що таке визначення не вказує на особливості правової пропаганди, адже цілеспрямованою діяльністю з формування високого рівня правосвідомості можна назвати будь-яку форму правового виховання або навіть правове виховання в цілому [5, с. 35].

На думку А.В. Баровської, пропаганда – це систематична діяльність, що передбачає формування потрібного сприйняття аудиторією наданого їй повідомлення, маніпулювання процесом роздумів, спрямовування поведінки аудиторії в напрямку, вигідному пропагандисту [6, с. 60].

Ж.З. Денисюк вважає, що маніпулятивний характер є ознакою лише контрпропаганди, який трактується автором як «інформаційний вплив, спрямований на зниження значення цінностей, пропагованих з позицій ідеологій, далеких від панівних». Поняття «контрпропаганда» в сучасному суспільно-політичному дискурсі замінило слово «маніпуляція», оскільки контрпропаганда набуває в сучасному суспільстві прихованих форм [7, с. 48]. Проте, здається, контрпропаганда є лиш різновидом пропаганди як такої, і у кінцевому підсумку маніпулятивний характер і приховані форми є їх спільними характерними рисами.

Щодо нормативного регулювання, пропаганда та дезінформація розглядаються в контексті питання відповідальності за протиправні дії з інформацією або протиправне її використання. У Законі України «Про інформацію» термін «пропаганда» використовується лиш один раз – у зв'язку із заборною зловживання правом на інформацію (стаття 28). Аналогічно у Законі України «Про телебачення і радіомовлення» пропаганда згадується у трьох словосполученнях: «пропаганда війни, агресивних дій», «пропаганда винятковості, зверхності або неповноцінності осіб за ознаками їх релігійних переконань, ідеології, належності до тієї чи іншої нації або раси, фізичного або майнового стану, соціального походження», «пропаганди наркотичних засобів, психотропних речовин з будь-якою метою їх застосування» (частина 2 статті 6).

Визначення терміну «пропаганда» знайти у нормативно-правових актах ще важче. Через вкладку «Термінологія законодавства» на офіційному веб-сайті Верховної Ради України вдається відшукати 8 термінів, і безпосередньо дефініція «пропаганда» міститься лише у Модельному законі про захист дітей від інформації, яка шкодить їхнім здоров'ю та розвитку [8].

Також наведені терміни, де пропаганда виступає частиною словосполучень: «пропаганда війни», «пропаганда порушень», «пропаганда насильства и жорстокості», «пропаганда антигромадських і протиправних дій», «антинаркотична пропаганда», «пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів», «пропаганда російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України».

Таким чином, можна побачити, що як у законодавстві, так і на доктринальному рівні, термін «пропаганда» наділяється переважно негативним сенсом і розглядається як інструмент поширення здебільшого антигромадських, шкідливих, суспільно небезпечних і відверто протиправних явищ та процесів.

М.Б. Шевців, К.А. Гончарук доводять, що термін «пропаганда» справедливо набув яскраво

негативного забарвлення через поєднання її з найбільш маніпулятивними та шовіністичними прикладами. Наприклад, нацистська пропаганда, що виправдовувала Голокост та комуністична пропаганда, яка приховувала Голодомор. У сучасних українських реаліях пропаганда – це насамперед зброя масового ураження, що впливає на свідомість населення, аніж безневинна інформація для регулювання відносин в суспільстві [9, с. 121].

Водночас доволі поширеним є словосполучення «правова пропаганда», однак, це з високою долею вірогідності є своєрідним спадком радянського періоду становлення правничої науки. Так, згадуючи у позитивному ключі правову пропаганду, І.Є. Словська, О. М. Зубатенко з ностальгією наводять в якості прикладу народні університети правових знань, факультети товариських судів, добровільних народних дружин, школи юного правознавця, які за словами самих авторів «залишилися в далекому минулому», тобто були притаманними радянському режиму [10, с. 9].

Окремо варто зауважити, що набагато частіше у якості форми правового виховання (при чому однієї з основних!) правова пропаганда називається, і це взагалі не дивує, в російських джерелах [11].

Досить широко трактує правову пропаганду І.М. Жаровська, як «поширення певних правових ідей, законодавства серед великої кількості населення», і розглядає цей феномен як елемент структури правового виховання. Здається, таке визначення не містить специфічних ознак пропаганди (а отже в такому тлумаченні цей термін із легкістю може бути замінений на інформатизацію). Водночас професорка підкреслює, що в правовій державі влада повинна встановити відповідну планку правової агітації та пропаганди, таким чином, щоб держава не переросла в «машину агітаційного тиску особистості» [12, с. 5]. І тут вже простежується зв'язок пропаганди із певним тиском.

Цікавий умовивід можна зробити з міркувань ще однієї відомої вченої, професорки Н.М. Оніщенко, яка вважає за можливе віднести пропаганду права до сфери правового регулювання, але підкреслює, що правове регулювання – це лише один із багатьох аспектів дії права в суспільстві. Воно характеризує спеціально-юридичний, а не інформаційний, орієнтаційний чи мотиваційний вплив на поведінку і діяльність суб'єктів права [13, с. 49]. У цьому випадку йдеться не про простий вплив права (вплив на почуття, думки), а про чітко визначені приписи можливої і необхідної поведінки. Натомість правовий вплив може бути охарактеризований як всебічна і багатогранна (психологічна, державно-вольова, формальна, нормативна тощо)

дія права [13, с. 50]. Тобто тут навпаки бачимо більш вузьке тлумачення правової пропаганди, відмінне від правового виховання та інформатизації.

Заради об'єктивності варто навести думку, згідно із якою пропаганда не завжди сприймається як негативне явище. В англomовному світі термін «пропаганда» набув негативного відтінку у зв'язку з Другою світовою війною та загальним неприйняттям діяльності геббельсівського міністерства пропаганди та освіти. У 1928 році американський автор робіт про пропаганду Едвард Бернейс, який став нині класиком, не тільки дав визначення пропаганди як «послідовних, неослабних зусиль зі створення або формування подій з метою впливу на ставлення суспільства до тієї чи іншої ініціативи, ідеї або групи», а й дав докладний опис плюсів пропаганди для суспільної користі, освіти та емансипації жінок. Він дійшов такого висновку: «Лише при розумному використанні пропаганди наш уряд, що розглядається як постійний адміністративний орган народу, зможе підтримувати тісний зв'язок з громадськістю, необхідну в демократичному суспільстві» [14, с. 58]. У російськомовному світі, сприйняття терміну зазнало деяких змін у зв'язку з розпадом СРСР 1991 року. Після розпаду пропаганда стала засуджуватись і висміюватись, але лише в її комуністичному, політичному та ідеологічному значенні, відомому як «радянська пропаганда». Інші види пропаганди, такі як «пропаганда здорового способу життя», як і раніше, вважаються допустимими і виправданими [14, с. 59].

Так, серед поширених стійких словесних конструкцій в правовій сфері зустрічається «пропаганда дотримання правил дорожнього руху», яка є одним з право освітніх напрямків в діяльності поліції. Саме пропаганда безпеки дорожнього руху вбачається одним із дієвим механізми зниження аварійності на автошляхах країни та запобігання дорожньо-транспортного травматизму [15, с. 1].

Тим не менш, суспільна думка нашої пострадянської країни, яка при цьому прагне нового європейського шляху подальшого розвитку, сприймає термін пропаганда частіше в негативному світлі. Так, за результатами опитування (проведено за допомогою Google Forms серед населення 18-59 років переважно без юридичної освіти) українці розуміють пропаганду як: «політику партії», «навіювання потрібних наративів», «рекламу чогось (необов'язково комерційного)», «інформацію, спрямовану на нав'язування своєї «правильної» точки зору». На питання, «Чи може бути пропаганда правовою і, якщо так, що таке правова пропаганда (дефініція або приклад)?» більшість респондентів відповідали «Важко відповісти», «Напевно, може», а у якості прикладу

наводили одиничні відповіді на кшталт «Кримський референдум».

Пам'ятна записка бюро представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ «Пропаганда та свобода масової інформації» вказує на два види пропаганди у сучасному світі. Перший називають пропагандою війни та ненависті; він вимагає юридичних дій та заходів відповідно до міжнародного законодавства з прав людини. Другий тип поєднує у собі решту видів пропаганди. Це може бути неналежна та засуджена діяльність, яка завдає шкоди професії журналіста, але не обов'язково потребує юридичних дій [16, с. 34]. Тобто і в даному тлумаченні пропаганда не включає такого виду, який передбачає позитивний вплив на людину та суспільство. Різниця полягає лиш у юридичних наслідках.

Також у документі зазначається, що вирішено пов'язаних із пропагандою проблем сприятиме зміцнення плюралізму ЗМІ та засудження пропаганди як мови, яка не відповідає демократичній державі та професії журналіста [16, с. 2]. Тобто пропаганда протиставляється багатоманітності, і це вже робить даний термін таким, що не відповідає загальним засадам (основам конституційного ладу) сучасної демократичної правової держави.

Громадська колегія зі скарг на пресу, російський орган медійного саморегулювання, 13 лютого 2014 року, розглянувши скаргу Комісії з журналістської етики (Україна) на програму «Вісті тижня» (телеканал «Росія-1») та її ведучого Дмитра Кисельова у зв'язку з виходом в ефір сюжету «Українське віче», сформулювала «систематичні ознаки пропаганди». Наведемо лише декілька з них, які, як здається, доводять недоцільність використання терміну пропаганда стосовно позитивних явищ та процесів, як то «правова пропаганда»:

- цілеспрямоване зведення багатовимірного до двовимірного, кольорового до чорно-білого; звуження поля особистого морального вибору та відповідальності за вибір;
- цільовий відбір фактів, активне звернення до дезінформації, маніпулювання фактами, статистичними даними, думками, включаючи експертні;
- дія за логікою «мета виправдовує засоби»; використання засобів і методів, часто несумісних з такими цінностями, як чесність, правдивість тощо;
- апеляція переважно до емоцій, до почуттів, а не розуму;
- гра на страхах, упередженнях, фантомних болях;
- фабрикація ознак надійності інформації, включаючи її джерела [17].

Наскільки наведене є прийнятним стосовно правового виховання, можна не коментувати.

Зрозумілим є той факт, що пропаганда (зокрема правова) частіше за все пов'язується із діяльністю засобів масової інформації (через максимальне охоплення аудиторії). В.В. Муж зауважує, що в «руках» цих установ (ЗМІ) доволі сильний та дієвий спосіб формування правової свідомості суспільства, а саме – правова пропаганда. Остання, разом з правовою освітою, виражає пізнавальну функцію правосвідомості, яка передбачає накопичення юридичних знань членами суспільства, а також на основі інформаційного впливу створює у їхній свідомості підґрунтя для формування правових установок. Однак ефект такої пропаганди двоякий, оскільки її заідеологізованість, надмірна «партійність» призводять до негативних тенденцій викривлення правової дійсності. Вкрай важливими за таких умов є політична незаангажованість засобів масової інформації, їх правова «зрілість», що є наслідком встановлення пріоритетів вищого порядку, таких як «людина є вищою соціальною цінністю», «право як основа розвитку і функціонування держави та суспільства», «чинні закони повинні виражати думку більшості суспільства, а не виступати засобом лобювання інтересів правлячої еліти» тощо [18, с. 172-173]. Тобто для конструктивної правової пропаганди у ЗМІ спочатку треба провести стосовно них суттєву правовиховну роботу.

Здається, можна достатньо легко уникнути використання терміну «правова пропаганда» завдяки розвитку доктринальної думки стосовно правового впливу та методу переконання (переконування).

Переконання являє собою процес послідовно здійснюваних дій, що включає такі елементи як оволодіння увагою, навіювання, вплив на свідомість, емоції, створення інтересу та ін. [19, с. 204]. Перетворення певних ціннісних орієнтирів (правових, моральних вимог) на особисті переконання людини здійснюється успішніше, якщо зачіпається її емоційна сфера, а не лише розум. Переконання – не просто думка, а емоційно забарвлена, іноді жагуча ідея і внутрішня сила, що спрямовує людську поведінку. Це взаємодія всіх сторін особи, своєрідний сплав розуму, почуттів і волі [19, с. 206]. Тут бачимо схожість визначення переконування із пропагандою, що наводився раніше.

Ціннісно-мотиваційний правовий вплив як вплив права на свідомість індивіда (на правову психологію) та на його поведінку. Такий вплив виявляється в усвідомленні індивідом цінності права, і тим самим сприяє формуванню відповідної мотивації до правової поведінки. Якщо інформаційний вплив передбачає, головним чином, свідомість, що виявляється у формі знань і уявлень про діюче право, то ціннісно-мотиваційний – свідомість, що має форму думок,

тверджень, почуттів, установок і поведінки [20, с. 64].

Так, доктор історичних наук В.З. Чернописька стверджує, що коли в Україні разом із розвитком державності відбувався процес подолання системи цінностей періоду радянської влади, громадянам *пропагувалися* нові цінності, які є безпосередньо примітивні, властиві утилітарній системі споживання та обмеженому репродуктивному функціонуванню. Це спричинило набуття національними цінностями у суспільстві негативного впливу, а неповага до духовних національних цінностей в свою чергу лиш зміцнила протистояння у суспільстві [21, с. 89]. Здається, коли йдеться про право загалом, то будь-який примус, навіювання, маніпулювання, нав'язування є недоречними з огляду на пануючий людиноцентризм, куди більш актуальним і результативним є спосіб дії через систему цінностей.

Висновки. Вплив процесу інформатизації, який спостерігаємо наразі, має двоякі результати, і безумовно важливим є зменшення поширення деструктивної інформації, а також підвищення рівня медіаграмотності суспільства. Визнання пропаганди у всіх її різновидах і формах негативним і небажаним явищем наразі спрощує процес «відокремлення зерна від полови», а інші більш сучасні й демократичні форми правового виховання мають охоплювати не в останню чергу навички критичного мислення, що запустить процеси саморегулювання поведінки членів громадянського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Смазнова І.С., Котовська А.В. Осмислення агнотології у дослідженні сучасної пропаганди. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку: матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених* (м. Одеса, 6 червня 2022 р.) / уклад.: Ю.Д. Батан, В.С. Кучерявенко, Л.С. Бондарчук та ін.; за ред. М.Р. Аракеляна, К.І. Спасової. Одеса: Фенікс, 2022. С. 20–23.
2. Коруц У.З. Пропаганда війни в міжнародному праві. *Конгрес міжнародного та європейського права: зб. наукових праць* (м. Одеса, 25-26 травня 2018 року). Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія»; Фенікс, 2018. С. 38–41.
3. Смазнова І.С. Роль пропаганди у сучасних демократичних державах. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у*

- 2 т.: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 7–10.
4. Правова пропаганда: Інформаційно-правова система ЛІГА:ЗАКОН. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TS001514>.
  5. Єрмоленко Д.О. До питання про принципи правового виховання молоді. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 32(1). С. 25–28.
  6. Баровська А.В. Стратегічні комунікації vs пропаганда та контрпропаганда. *Інформаційне суспільство в Україні: стан, проблеми, перспективи : Матеріали щорічної науково-практичної конференції за міжнародною участю «Дні інформаційного суспільства-2015»* (Київ, 19-20 травня 2015 р.) / Упоряд.: М. Малюга; за заг. ред. д. держ. упр., проф. Н.В. Грицяк. «Видавництво «Тезис», 2015. С. 60–63.
  7. Денисюк Ж.З. Пропаганда та контрпропаганда в контексті стратегій державної інформаційної політики. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2021. Том 32 (71). № 2. С. 46–51. URL: http://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/10.pdf.
  8. Модельний закон про захист дітей від інформації, яка шкодить їхнім здоров'ю та розвитку, прийнятий на тридцять третьому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасників СНД 03 грудня 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_m85#Text.
  9. Шевців М.Б., Гончарук К.А. Пропаганда як соціально-правове явище: проблеми розуміння. *Актуальні проблеми історико-правової та міжнародно-правової науки. Південноукраїнський часопис*. 2019. Вип. 1. С. 119–122. URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/1/31.pdf>.
  10. Словська І.Є., Зубатенко О.М. Правова пропаганда як засіб запобігання правопорушенням і зміцнення законності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2018. № 35. Т. 1. С. 8–11. URL: https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc35/part_1/4.pdf.
  11. Бондарев А.С. Правовая пропаганда и обучение – формы правового воспитания: понятие и средства воздействия. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2008. Вып. 1 (1). С. 4–16. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-propaganda-i-obuchenie-formy-pravovogo-vospitaniya-ponyatie-i-sredstva-vozdeystviya/viewer>.
  12. Жаровська І.М. Правове виховання – важлива частина соціалізації особи. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 3–8.
  13. Оніщенко Н.М. Правове регулювання, правовий вплив та правове забезпечення: індекс взаємовизначеності. *Правова держава*. 2020. Вип. 31. С. 46–53. URL: http://pravova-derzhava.org.ua/files/pravovaderjava.vipusk-31-_2020_.pdf#page=46.
  14. Bernays, Edward (1928). *Propaganda*. New York: Liveright. URL: <http://www.historyisaweapon.org/defcon1/bernaprop.html>.
  15. Давидова Н.В. Адміністративно-правове забезпечення пропаганди безпеки дорожнього руху в Україні: дис. .... канд. юрид. наук (доктора філософії): 12.00.07. Донецьк, 2019. 232 с.
  16. Пропаганда и свобода массовой информации. Памятная записка Бюро Представителя ОБСЕ по вопросам свободы СМИ. г. Вена, 2015. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/d/6/219726.pdf>.
  17. О жалобе Комиссии по журналистской этике Украины на программу Вести недели (телеканал Россия-1) и её ведущего Дмитрия Киселёва в связи с выходом в эфир сюжета «Украинское вече» (выпуск от 08.12.2013 г.). Решение Общественной коллегии по жалобам на прессу № 98. 13 февраля 2014. URL: <https://www.mediacouncils.org/ru/o-zhalobe-komissii-po-zhurnalistskoj-etike-telekanal-rossiya-1-eyo-vedushhego-dmitriya-kiselyova-v-svyazi-s-vyhodom-v-efir-syuzheta-ukrainskoe-veche-vypusk-ot-08-12/>.
  18. Муж В.В. Громадянське суспільство як форма вираження колективної правосвідомості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2015. № 827. С. 169–173. URL: http://science2016.lp.edu.ua/sites/default/files/Full_text_of_%20papers/vnulpurn_2015_827_30.pdf.
  19. Машницька Н.В. Сутність переконання як методу адміністративної діяльності міліції. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 3 (58). С. 204–211. URL: https://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6368/Sutnist%20perekonannia%20yak%20metodu%20administrativnoi%20diialnosti%20militsii_Mashnitska%20NV_2012.pdf?sequence=1.

20. Денисова А.М. Механізм правового впливу: напрями прояву. *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 60–67. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/59569/10-Denysova.pdf?sequence=1>.
21. Чернописька В.З. Проблема дефініції «правових цінностей» у сучасному науковому дискурсі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 7, № 1. С. 89–98. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2020/may/21490/17.pdf>.